

Mens en Wereld

GISTERAVOND zijn we naar Hedda Gabler geweest. Van Ibsen. Daar heb ik nu al drie uitvoeringen van gezien en ik moet zeggen: het kan steeds weer anders. Het is het drama van de vitaliteit, kan men zeggen. Maar ik ben ervan overtuigd dat de juffrouw, die met haar vriendin naast mij zat en alsmáar heel erg haar grote handtas op haar schoot vasthield, er misschien volstrekt anders over dacht. Hedda Gabler bárst uit elkaar van haar omgeving, waar het ruikt naar lavendel en verdroogde rozen. Ze bárst uit elkaar van haar man en zijn twee tantes, van de huisvriend de rechter die wel wat wil, voorzichtig, sluw. Aan het slot klinkt een geweldige knal: ze heeft zich door de slaap geschoten. Haar brave man schrikt zich het apezuur: 'Door het hoofd geschoten, denk je dat eens in!' De huisvriend is jameus geschrokken en zegt: 'Zoiets dóét men toch niet!'

De moderne toelichting in het programma van gisteravond wil Hedda eigenlijk wel graag voorstellen als een provo. En dat kan ook wel 'n beetje. In de zaal dacht ik: geef die man van je – die bezig is een boek te schrijven over de Brabantse middeleeuwse huisvlijt, waaraan hij op zijn huwelijksreis al is begonnen – nou 'ns een fijne schop tegen zijn scheenbeen, tussen enkel en knie. Ze droegen toen ook al puntschoenen. Aan de andere kant: met een andere soort wijsheid zeg je tegen jezelf, dat die mannen om haar heen niet eens zo erg krankjorum waren. Die tantes waren wel goed. Haar man was toch met een serieuze studie bezig waardoor hij – ook voor haar – een bestaan zou opbouwen. En een intelligente huisvriend kan toch ook gezellig zijn. Het was warm in de zaal. Ik kreeg visioenen van een geweldig groot glas met iets koels dat U zelf mag verzinnen. Thuis ging ik met enkele grote stappen naar de ijskast. Maar de oudste dochter – onze huisprovo – was blijkbaar ook dorstig geweest en dan verliest ze de verhoudingen uit het oog. Nou, dat was toen ook het geval met mij nadat ik m'n verdroogde lippen had bevochtigd, want wijsheid heeft ook haar grenzen. Dit was dan zo maar een verhaal, omdat mijn vrouw verhinderd is.

P.S.

Ellen Vogel als Hedda

Techniek: moderne Janus

ER gaat geen dag voorbij zonder dat wij geconfronteerd worden met wéér nieuwere technische vindingen. Het tempo waarin wij leven blijkt steeds meer omgekeerd evenredig aan de moeite, die we moeten doen om onze levensmiddelen (in de ruimste zin) te verwerven. Nauwelijks zijn we gewend aan de schijn-explosies van vliegtuigen die de geluidsbarrière doorboren, of de bladen melden ons dat die snelheids-'grens' ver is overschreden. Er zijn toestellen die bijna 4000 km per uur halen. In de pas begonnen ruimtevaart rekent men al met snelheden van 25.000 km per uur en meer!

Hoe snel het autoverkeer zich de laatste tientallen jaren heeft ontwikkeld kan men verduidelijken met cijfers van het CBS over een vijfjarige periode. In 1959 reden er in ons land 456.500 personenauto's rond, in 1964 waren het er al 1.059.000. In vijf jaar dus een toeneming met 132 procent!

De nieuwste ontwikkelingen tonen de computers, de elektronische rekenmachines welke mogelijkheden tot wiskundige berekeningen en besturing van machines of installaties openen die het menselijke brein niet gegeven zijn. Tijdens de jaarvergadering van de Nederlandse Vereniging voor Bedrijfspsychologie (12 mei, Den Haag) deelde een spreker mee dat er computers bestaan die meer dan 100.000 berekeningen per seconde(!) kunnen verrichten. Er zijn er ook, die hun storingen herstellen, zonder ingrijpen van de mens. Deze technische ontplooiing heeft een nieuwe tak van wetenschap in het leven geroepen, de cybernetica, die zich bezig houdt met de vergelijkende studie van deze complexe rekenmachines en het menselijke zenuwstelsel in een poging, de werking van de hersenen te verklaren.

Bij sommigen wekt deze razend snelle ontwikkeling van de techniek gevoelens van groot onbehagen. Hoe zullen (bij voorbeeld) de fabrieken en kantoren van de toekomst eruit zien? Zullen daar nog mensen nodig zijn of zijn wij bezig onszelf bij de produktie van onze levensbehoeften vrijwel geheel uit te schakelen? Zal de toekomst ons een één-daagse werkweek brengen? Zal de toekomstige mens nog enige lichamelijke of geestelijke activiteit kennen, of zal hij een uiterst passieve 'genieter' zijn van wat computers voor hem zullen produceren, misschien hem zullen serveren? Hoe men het ook wendt of keert, zeker is dat de vulling van de dan over-

vloedige vrije tijd culturele problemen zal stellen van een omvang en een diepte, waarvan wij ons op dit moment nog geen voorstelling kunnen vormen.

Er zijn velen onder ons, die fatalistisch staan tegenover deze ontwikkeling, die redeneren: wat zal ik me er druk over maken, 'het' is toch niet tegen te houden. Er zijn er ook die eveneens menen, dat 'het' onweerstaanbaar komen zal, maar die de noodzaak van diepgaande bezinning op de problemen van het mens-zijn, van menselijkheid en medemenselijkheid in die gecomputeriseerde maatschappij nu al ervaren. Zeker de humanist mag en kan zich niet vrij maken van de noodzaak, mee te denken over de vraagstukken die de computer – onze eigen schepping – stelt, vraagstukken die misschien wel eens moeilijker oplosbaar kunnen blijken dan die van de atoombom. Want de bom is een harde, als het ware tastbare bedreiging, de computer één die zich vrijwel geruchtloos tussen ons heeft genesteld, en waarvan wij de kracht tot ontmenselijking (nog) niet zo sterk hebben ervaren.

ER is een andere kant aan die technische ontwikkeling, welke wij kort willen aanstippen. De Amerikaanse astronoom prof. dr. G. Kuiper (ex-Nederlander), een der leiders van het VS-maanproject, verklaarde kort geleden voor de televisie dat hij geen gevaren ziet in de wedstrijd tussen Russen en Amerikanen om als eersten op de maan te komen. Integendeel: deze miljarden verslindende technische race zou wel eens – meent prof. Kuiper – de mogelijkheid bij uitstek kunnen zijn ter voorkoming van een nieuwe, met atoombommen uit te 'vechten' wereldoorlog. De maanrace stelt namelijk de met elkaar wedijverende staten de gelegenheid een brok agressiviteit af te reageren, die zich anders wellicht zou uiten in pogingen, elkaar en daardoor de gehele aarde te overheersen en... te vernietigen.

Beide aspecten van de technische ontwikkeling geven te denken. De techniek lijkt steeds meer te tenderen naar een moderne versie van de Romeinse god Janus – de god met het dubbelgezicht, van oorlog of vrede – die ons beurtelings toelacht en toegrijnst, maar van wie wij niet weten welk gezicht het ware is.

J. v. S.

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
21ste jaargang no 11 – 28 mei 1966**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

LEZERS uit alle uithoeken van het land blijven mij knipsels sturen, waarin een verslag is opgenomen van de langzamerhand wel wat oudbakken lezing van ds. Kalff uit Bennebroek over de Vijand op pantoffels, waaronder hij niets meer of minder verstaat dan het humanisme. Bij voorkeur spreekt deze eerwaarde voor de Nederlandse Christelijke Vrouwenbond, een club waarin men blijkbaar nog steeds behoefte heeft aan uitspraken als deze: *'God is overbodig en wordt zelfs bewust geweerd, daar het vernederend is voor de mens, om afhankelijk te zijn van God. (...Het humanisme) manifesteert zich nu als een vriendelijke, "verdraagzame" levensbeschouwing, die veel mensen, ook kerkmensen, aanspreekt. Vandaar het gevaar dat de christenen zich laten beïnvloeden en een ongepaste verdraagzaamheid ten opzichte van het humanisme vertonen. Dit kan nooit goed zijn, want zonder Christus zijn wij niets. Het eerste gebod: God liefhebben boven alles en daarna je naaste als jezelf, blijft.'*

Hoe je dat gebod in de praktijk brengt door je naaste te zien als 'vijand op pantoffels' en door jarenlang onwaarheden over hem te verkondigen, is mij niet duidelijk. Ds. Kalffs toehoorders in Ermelo blijkbaar wel, want tijdens de discussie kwam naar voren, *'dat het ook de schuld van de christen is, dat het humanisme zo kan groeien. Wij moeten misschien wat minder praten en meer in daden laten zien wat God nu met naastenliefde bedoelt.'* Nou, ik stel mij er weinig van voor, indien mensen als ds. Kalff met zulke 'christelijke' woorden die ook nog in daden willen gaan omzetten.

DS. KALFF is overigens niet de enige zonderling die op de avonden van de Nederlandse Christelijke Vrouwenbond optreedt, want in de Nieuwe Apeldoornsche Courant konden we lezen, waarom ds. Poort een tegenstander is van de humanistische geestelijke verzorging in het leger: *'Zes humanistische raadslieden, die uit 's rijks kas worden betaald, hebben toegang gekregen tot de kazernes. Zes godloochenaars zijn toegelaten tot minderjarigen. Het aantal van deze raadslieden is bovendien nog onbillijk ten aanzien van het aantal atheïsten in het leger.'* Zou het nou niet dienstig zijn, dat de Nederlandse Christelijke Vrouwenbond zich eerst eens laat voorlichten over wat humanisme en humanisten eigenlijk zijn, voordat er weer van dit soort cabaretvoorstellingen worden georganiseerd? Of getuigt het misschien van een al te humanistische 'verdraagzaamheid', dat men eerst kennis neemt van wat de tegenstander

eigenlijk wil, voordat men hem bestrijdt?

DR. KINSEY, die het seksuele gedrag van zijn medemensen in statistieken vastlegde, heeft zich moeten 'behelpen' met het interviewen van zijn proefpersonen. In de ogen van dr. William Master moet dat wel een heel primitieve methode zijn geweest, want in de Frankfurter Allgemeine Zeitung lees ik, dat zijn 'Human Sexual Response' het resultaat is van jarenlange onderzoeken, waarbij gebruik werd gemaakt van films, metingen en geluidsbanden. *'Elf jaar lang heeft Masters 694 mannen en vrouwen bereid gevonden voor zijn camera's en bandrecorders de coïtus uit te voeren, onder hen ook mensen die elkaar in Masters laboratoria voor het eerst ontmoetten. 10- tot 15.000 orgasmen werden geregistreerd, opgeroepen door de bijslaap of door zelfbevrediging. De deelnemers waren vrijwilligers, die zich aanmeldden of wegens het hoge honorarium of om hun seksuele techniek te verbeteren.'*

Dit uittrekseltje lijkt mij wel voldoende om mij bij het commentaar van de Frankfurter Allgemeine aan te sluiten, die niet wil ontkennen dat onderzoek op het terrein der seksualiteit dringend geboden is, maar zich afvraagt of het resultaat van dit onderzoek dergelijke middelen rechtvaardigt. Om de herkomst van afscheidingen, zwellingsgraden, de gevolgen van coïtus voor hartslag of ademhaling en dergelijke te weten te komen, lijkt mij de ontmenselijking van de liefdesdaad, die meest intieme van alle menselijke situaties, een te hoge tol.

HOEZEER onze maatschappij overigens bezig is te vertechen, moge blijken uit het voorstel van een Britse rekentugdeskundige, die heeft voorgesteld, ter ontlasting van overwerkte magistraten en rechters, en om te bereiken dat de vonnissen niet zo sterk meer uiteenlopen, een 'computer' voortaan recht te laten spreken. *'Een centraal opgestelde computer,'* lees ik in Het Vrije Volk, *'zou zeer nauwkeurig geprogrammeerd moeten worden met de vonnissen die in duizenden processen wegens alle mogelijke misdrijven en overtredingen zijn uitgesproken. Nieuwe informatie, die betrekking heeft op het geval dat berecht moet worden, zou per telex naar de centrale computer gezonden en daar verwerkt moeten worden. De computer zou van zijn kant binnen enkele seconden een vonnis kunnen voorstellen, dat berust op het beschikbare materiaal, maar vanzelfsprekend zou de magistraat of de rechter in de gelegenheid zijn dit computer-von-*

nis aan te passen aan de individuele omstandigheden van het individuele geval.' Dát wel. Nog.

SOBIBOR heeft voor 34.000 Nederlanders een gruwelijk einde betekend, maar bij het proces dat tegen de beulen van dat concentratiekamp in Hagen wordt gevoerd, komt maar af en toe een waarnemer van de Nederlandse ambassade in Bonn eens een kijkje nemen. Het besluit daartoe werd trouwens pas te elfder ure genomen. Waarom? Het Algemeen Handelsblad schrijft: *'Dat dit besluit zo laat afkwam is in de eerste plaats te wijten aan onze ambassade te Bonn, die naliet over het proces te rapporteren, en ook voor een niet gering deel aan de Nederlandse pers, die in het algemeen bitter weinig - soms zelfs in het geheel geen - aandacht aan dit proces wijdde. Zo kwam het, dat minister Samkalden eerst van het proces hoorde, toen het kamerlid Slotemaker de Bruïne hem erop attendeerde.'*

Hoe zoiets mogelijk is, vraagt men zich af. Ach, de Nederlandse pers zal hebben gedacht, dat zo'n proces, doorgaans eindigende met een kwartje boete of anderhalve dag gevangenisstraf, nauwelijks meer nieuws was. Maar die Nederlandse ambassade? Ook al geïnfecteerd door de slagzin van onze wakkere vereniging voor vreemdelingenverkeer: *'Mach's wie der Claus... Komm nach Holland.'* Ja, daaraan is allicht meer te verdienen.

BERICHTEN dat prins Bernhard een welgevallig oog had laten vallen op een landgoed in Spanje om daar voor het koninklijk gezin een nieuw vakantieverblijf te bouwen, zijn niet ontkend, maar door de Rijksvoorlichtingsdienst teruggebracht tot oriënterende besprekingen. Het onderschrift dat de Nieuwe Rotterdamse Courant bij dat bericht plaatst, is goud waard; ik laat het daarom in extenso volgen:

'Het komt ons voor dat inderdaad de koninklijke familie het zelf voor uitgesloten zal houden om in Spanje een vakantieverblijf te gaan bouwen of grond daarvoor te kopen, zolang daar te lande een bewind bestaat en een beleid ge-

voerd wordt, dat aan een zeer belangrijk deel van het Nederlandse volk aanstoot geeft. Men zou er trouwens staat op kunnen maken dat ook de verantwoordelijke raadgevers van de Kroon, zo dit ooit nodig zou zijn, de aandacht erop zouden vestigen dat een dergelijke aankoop in de gegeven omstandigheden in strijd met het staatsbelang zou zijn.'

VOOR WIE mocht denken dat voor het laatst in de middeleeuwen mensen als 'van de duivel bezeten' werden beschouwd, dit citaat uit Hervormd Den Haag:

'Het is de aartsverleider gelukt zich achter een onzichtbaar makend gordijn te verschuilen en vandaar zijn hels werk te verrichten om van al het kwaad dat onder de zon geschiedt, God maar de schuld te geven. Ja, wat mensen niet kunnen voelen of zien, geloven zij niet. Het bestaan van bacillen en microben kon men eerst aannemen, toen A. van Leeuwenhoek zijn microscoop had uitgevonden. Demonen zijn echter niet op wetenschappelijke wijze aan te tonen. Men moet persoonlijk iets op dit terrein ervaren. En dan nog staan psychologen en psychiaters voor een bezeten mens en kunnen geen onderscheid maken tussen krankzinnigheid en bezetheid door demonen. Maar slachtoffers van spiritisme, bezeten mensen die er ook nog in onze tijd zijn, lijden er ontzettend onder.' Nou ja, als het christendom alleen door zulke schrijvers werd verkondigd, zou je het toch nauwelijks meer au sérieux kunnen nemen.

DE SCHRIJVER Brakman heeft in een televisie-interview senator Algra en een paar andere bedrivers van calvinistische folklore in de Eerste Kamer, ingedeeld bij de groep vaderlanders die in hun stille binnenkamers, alle deuren en luiken dicht, verlekkerd zitten bij hun rotsvaste zekerheden. Dat is een intens-trieste toestand, maar er is niets aan te doen, zei hij. Zulke mensen zijn onaansprekbaar. Dat lijkt mij het laatste woord over de tragikomedie die ieder jaar weer in de Eerste Kamer wordt opgevoerd en die alleen maar enkele schrijvers een ongezond soort publiciteit bezorgt.

ENGELen

Aardig idee: de hemel te bevolken, miljoenen sperballons die medetrillen met wat miljoenen mensen zouden willen, een wiekend leger van gewiekste heren die met goedgegelovigen corresponderen.

JAN EMMENS

Uit: Autobiografisch woordenboek - uitgave G. A. van Oorschot (Amsterdam - 1963)

BEGAANBARE WEG NAAR NIEUWE WERELD

OP TAL VAN MANIEREN hebben schrijvers steeds weer opnieuw getracht het scherm dat ons van de toekomst scheidt te doorboren. Filosofen hebben het gedaan met behulp van de aanwijzingen die, naar ze meenden, op hun eigen terrein te vinden waren. Vele historici hebben geprobeerd bepaalde wetmatigheden in opeenvolgende perioden te ontdekken en met de interpretaties daarvan meenden ze te kunnen aangeven hoe de toekomst zich zou ontwikkelen. Technici, verbeeldingsrijke schrijvers zoals Jules Verne en in onze tijd de beoefenaren van de 'science fiction', hebben de telescoop naar het futurum ter hand genomen. En allen hebben ze op zijn minst gezichtspunten naar voren gebracht, die althans een idee gaven van de mogelijkheden die er zouden kunnen zijn. Met hypothesen en speculaties is ijverig gewerkt. Is het ook mogelijk om de nieuwsgierigheid degelijk te voeden zonder al te ver in veronderstellingen af te dwalen?

Dennis Gabor heeft gemeend die vraag bevestigend te kunnen beantwoorden. Hij redeneerde dat het van onze tegenwoordige toestand uit mogelijk moet zijn om met redelijkheid een lijn naar de toekomst aan te geven. Zijn methode is om de lijn van de tegenwoordige ontwikkeling door te trekken. Natuurlijk komt hij daarbij op een punt dat weer ver genoeg van ons verwijderd is om twijfel op te roepen. Dat weet Dennis Gabor ook wel en in het algemeen gaat hij in zijn voorzichtige prognoses niet verder dan datgene wat in het spel van positieve en destructieve krachten nog te overzien is. Als hij tenslotte, aan het eind van zijn boek, zijn gedachtenspel wat vrijer laat gaan, dan gaat het weliswaar eerder de kant van profetie dan die van de koele prognose op, maar ook dan houdt hij nog steeds de grenzen van het mogelijke in het oog.

'Blauwdruk van de toekomst' heeft Gabor zijn boek genoemd en de titel wijst er al op, dat Gabor als man van wetenschap voortdurend rekening houdt met wat te verwezenlijken is in het licht van datgene, waar wij op het ogenblik in techniek en wetenschap over kunnen beschikken. Zijn blauwdruk is een uitwerking van feiten, van voorhanden materiaal en van zich aftekenende tendenzen. In beginsel heeft hij niet meer willen geven dan een betoog, dat duidelijk maakt dat wij de toekomst niet hoeven te vrezen. Zij is, zegt hij, geen noodlot, maar moet integendeel door ons worden uitgevonden. Hoewel hij geen reden vindt om in geruste blijmoedigheid de toekomst onder het oog te zien, is hij zeker geen cultuurpessimist.

DE SCHERPSTE analyses en de naargeestigste cijfers, waarmee hij de onverschilligheid van velen komt bestoken, kunnen zijn overtuiging, dat we de toekomst werkelijk aan kunnen, niet vernietigen. Gabor onderzoekt nauwkeurig de gegevens waarover wij beschikken en baseert daarop een visie, die misschien stoutmoedig is, doch altijd acceptabel blijft. Dat is misschien in mindere mate het geval op het eind van zijn boek, als hij spreekt over de mens en zijn kunst, maar dan begeeft hij zich ook op een terrein waar de dingen minder scherp omlijnd zijn en waar andere, minder concrete overwegingen een rol gaan spelen.

Zijn uitgangspunt is het trilemma waarvoor de wereld van thans zich ziet geplaatst: het gevaar van een atoomoorlog, de overbevolking en het probleem van de mens, die aan steeds meer vrije tijd toekomt. Het laatste punt is niet minder precair dan de andere twee. Gabor laat dat wel duidelijk uitkomen. Een ander ongerief waar de mens van thans mee kampt is dat

van de ongelijktijdigheid van onze wereld. Zoals Arnold Toynbee opmerkt: 'Wij leven gelijktijdig in één wereld met Russen, Chinezen, Indiërs en Afrikanen, maar wij zijn geen tijdgenoten...' 'In technologisch opzicht bevindt onze ongelijktijdige wereld zich in alle ontwikkelingsstadia van het huidige tot terug in het stenen tijdperk'.

De moeilijkheden die uit verschil in technisch niveau voortvloeien zijn onaangename hinderpalen, doch ze zijn op hun eigen vlak te overwinnen door goed gerichte gezamenlijke inspanningen. Veel minder makkelijk komen we uit de problematiek van de ongelijktijdigheid in de ontwikkeling der nationale staten. Dat is een erfenis van het verleden waar we op bijzonder vervelende wijze mee overhoop kunnen liggen. De slechtste eigenschap van het nationalisme is, aldus Dennis Gabor, dat de nationale grenzen een beschermende barrière vormen, die de kristallisatie van ideologieën begunstigt. Als die er niet waren, zou zijns inziens de 'ideologische kloof' tussen kapitalisme en communisme 'zich snel en automatisch sluiten'.

De behandeling van politieke stelsels brengt hier natuurlijk ook Marx ter sprake en de positie van de arbeiders in het kapitalistische systeem. Hoe men in de beoordeling van feiten tot curieuze uitspraken kan komen, curieus althans in onze twintigste eeuwse oren, blijkt uit hetgeen Gabor aanhaalt met betrekking tot wat Marx opmerkte over de kinderarbeid in de fabrieken. Kapitalisme, het liberalisme en zijn functie in onze tijd en democratie zijn begrippen waar de auteur in historisch verband verhelderende uitspraken over doet. 'Het liberalisme', aldus Gabor, 'begon als de apologie van het kapitalisme, als de logische formulering en rechtvaardiging van een systeem dat zijn kracht begon te tonen.' Als essentieel punt van de liberale geestesgesteldheid van toen ziet Gabor de individuele energie, het geloof in het vrije spel van krachten, een geloof dat zich spoedig verharde tot een 'leer van minimale staatsbemoeienis zonder zich om het leed van de zwakken te bekommeren'. Volgens Gabor had de laatste slag die het liberalisme streed en die het verloor, plaats in de tijd van de depressie uit de jaren dertig. Naar zijn oordeel heeft het liberalisme in economisch opzicht veel van zijn belangrijkheid verloren, maar als sociale doctrine acht hij het belangrijker dan ooit, omdat het als geen ander beginsel het fundamentele belang van de individuele energie onder het oog brengt.

NA EEN UITWERKING van politieke factoren in het samenspel van machten en na originele gedachten over de vraag of een totale oorlog te vermijden is, komt Gabor op het gebied van cijfers en statistieken terecht. Hij hanteert ze in bescheiden mate, net zoveel als nodig is om er zijn zoeklicht op de toekomst aan te onsteken. Zijn cijfermateriaal vormt haast een realistische roman; de kille feiten spelen hun hoofdrollen met suggestieve kracht. Gabor is hier als wetenschappelijk vorser op zijn wezenlijkste terrein. Sinds 1948 is deze in 1900 in Boedapest geboren natuurkundige n.l. hoogleraar in de toegepaste elektronica aan het Imperial College of Science and Technology in Londen. Het is fascinerend om hem de feitelijke betekenis te zien opsporen van zaken als bevolkingstoename in verschillende omstandigheden, het stijgen van geboortecijfers in hoogontwikkelde landen, dat door hem een afweermechanisme tegen het gevaar van de vrije tijd wordt genoemd, zowel in sociaal als individueel en psychologisch opzicht.

De atoomenergie, de mens en wat hij met zijn machines doet of de machines met hem ('Arbeid de enige tot nu toe uitgevonden bezigheid, die de mensheid heeft kunnen verdragen in grotere dan de kleinst mogelijke doses'), onthullende en vooruitziende vaststellingen van Parkinson, Norbert Wiener en van de econoom Keynes, die al in 1930 begreep wat er straks met onze vrije tijd aan de hand zou zijn – de vrije tijd die de mens psychologisch onvoorbereid vindt – met al deze beschouwingen werkt Gabor toe naar zijn hoofdstukken over het paradijs van de gewone man en de toekomst van de ongewone man.

Hoe de mens daarin zijn plaats zal moeten zoeken en vinden is een van de belangwekkendste thema's uit Gabors boek. We zullen ons misschien bewegen naar een tijdperk, waarin de mens van nu zich zal hebben ontwikkeld tot supermens. Als dat gebeurt volgens de lijn die Gabor voor zich ziet, dan zal dat zo zijn omdat de mens gewaar is geworden dat door zijn inspanningen de toekomst volledig de moeite waard is. En met supermens bedoelt Gabor niet het bovenmenselijke, maar het tot volledige harmonie gekomen menselijke.

E. Bekius

Dennis Gabor: Blauwdruk van de toekomst. Nederlandse vertaling door Line van Dijk en Renate Rubinstein. In de serie 'Pantoskoop' van de Wetenschappelijke Uitgeverij NV, te Amsterdam.

‘Bres-Planète’: een nieuw tijdschrift

'Bres-Planète' is de naam van een nieuw, drie-maandelijks verschijnend internationaal tijdschrift. De Hagenaar J. P. Klautz is hoofdredacteur van de Nederlandse editie, die uitgegeven wordt door de Forum-Boekerij. Ik weet niet precies, wat ik aan 'Bres' heb. De lijst van medewerkers vermeldt o.m. Julian Huxley; ook op grond van enkele artikelen zou ik geneigd zijn aan te nemen, dat het blad een religieus-humanistische inslag heeft.

Wat mij dwingt tot groot voorbehoud is het 'beginselprogramma' van Bres, dat op de voorpagina staat: 'Bres slaat een bres in de muur van onwetendheid en bijgeloof, die ons omringt en staat op de bres voor een fantastische toekomst'. Dat is me te 'dik'. Ronduit naar vind ik, dat Klautz in zijn 'Ter begroeting' het woord mensheid voortdurend met een hoofdletter schrijft, die 'Mensheid' tot een nieuwe godheid verheffend, waarvan Teilhard de Chardin en Carl Jung de profeten zijn. Klautz gebruikt voortdurend de term 'geloof', zonder een poging te doen tot verklaring wat hij eronder verstaat.

En dan de zwaar-overtrokken inleiding tot het artikel van Louis Pauwels – een der stichters van het oorspronkelijk Franse blad – waarin o.m. staat: 'Drie jaar geleden verscheen in Frankrijk een tweemaandelijks tijdschrift, PLANÈTE geheten, onder redactie van Louis Pauwels en Jacques Bergier, dat zich een Kroniek van onze Beschaving (– let op al die hoofdletters, v. S. –) noemde en een oplage van 8000 exemplaren telde. Vandaag spreekt men van 'het wonder PLANÈTE', van een nieuwe beweging, geleid door schrijvers, geleerden en kunstenaars, die zich in vele andere landen heeft voortgezet en als wereldbeschouwing in duizelingwekkende vaart volgelingen trekt'. Afgezien van het feit, dat ik in Nederland van die nieuwe 'wereldbeschouwing' nog niets heb bemerkt, voel ik een lichte afkeer tegen die dikdoenerij, om andere woorden niet te gebruiken. Toch staan er artikelen in het eerste nummer van 'Bres', die sympathiek aandoen, die mij fragmentarisch wel aanspreken. Verder noem ik de voortreffelijke typografische verzorging van de inhoud, waar weer tegenover staat mijn weerzin tegen de afgrijselijke voorpagina.

Ik ben benieuwd hoe 'Bres' zich zal ontwikkelen. Het kan goed gaan, als de redactie alle opgeblazenheid laat schieten en een nuchterder beleid voert. De abonnementsprijs van 'Bres' is f 18.– per jaar.

v. S.

Problemen der verdraagzaamheid

ANTWOORD AAN NOORDENBOS

NOORDENBOS en ik hebben aardig wat ruimte van M. en W. in beslag genomen, maar wij zullen nog meer ruimte nodig hebben wil de polemieken niet oppervlakkig blijven. Omdat de zaak waar het om gaat belangrijk is, moet dat dan maar.

Om te beginnen ontken ik, dat de verdraagzaamheid op zich zelf een goed is. Tolerantie is een leeg begrip, als niet wordt aangeduid wat verdragen moet worden en waarom. Het is een der beginselen van de humanistische levensovertuiging dat de mens gerespecteerd moet worden; respect voor de menselijke waardigheid, respect voor zijn vrijheidswil. Daarom is de tolerantie voor humanisten meestal geen probleem. In theorie echter zouden humanisten net zo onverdraagzaam kunnen zijn als b.v. rooms-katholieken in de tijd der Contra-Reformatie of de calvinisten in de tijd van Calvijn. En in de negentiende eeuw was de vrijdenkersbeweging net zo onverdraagzaam als de kerken waren waartegen zij fulmineerden, al bezaten zij natuurlijk de macht niet om de gelovigen te 'straffen' of andere middelen toe te passen waardoor aan de menselijke waardigheid van de tegenstanders afbreuk werd gedaan. De integrale veroordeling en de zedelijke verontwaardiging waren even bekrompen en onverdraagzaam als die van vele kerken.

De onverdraagzaamheid heeft twee wortels. De eerste is het geloof, dat er slechts één objectieve waarheid of één systeem van waarheden zou bestaan – geopenbaard of, zoals bij het communisme, niet geopenbaard maar toch absoluut en buiten discussie. De tweede wortel is de rotsvaste overtuiging dat deze waarheid of dit systeem, op profetische wijze verbreid moet worden, door een hemelse of een aardse opdracht, zonder rekening te houden met de denkbeelden van hem of haar, die bekeerd moet worden. Daarom meen ik, dat het probleem van de verdraagzaamheid onoplosbaar is. Zou de wederzijde tolerantie, formeel en inhoudelijk, dus het respect voor de medemens met zijn overtuiging – niet ondanks zijn overtuiging – gerealiseerd worden, dan zou het profetisme, het grote élan om te strijden voor een waarheid of een 'leer' moeten verdwijnen. Ik vermoed dat weinigen deze konsekwentie zullen willen aanvaarden want profeten, profetische groepen zijn onvervangbaar in de wereld.

Moderne humanisten hebben het, wat de eerste wortel betreft gemakkelijk. Zij erkennen geen boven de discussie staande waarheid of waarheden en hun mensbeeld brengt mee, dat de eerbied voor de medemens zich ook uitstrekt over zijn overtuiging. Noordenbos en ik zullen het waarschijnlijk eens zijn over de waarde van de verdraagzaamheid – respect voor de menselijke waardigheid – gegroeid sedert de zestiende eeuw en uitmondend in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, in '48 door de Verenigde Naties aangenomen. Het zal nog lang duren, voor deze rechten overal zullen opgenomen zijn in het positieve recht der

staten, maar in principe is die strijd voor de formele tolerantie gewonnen. Ieder mens heeft de vrijheid de levensovertuiging te kiezen, die hij wil en heeft de vrijheid die overtuiging te verbreiden.

Deze formele tolerantie, als eis van beschaving, redelijkheid, democratie, zegt niets over de overtuiging zelf, die veroordeeld kan worden, als onwaar, als een dwaalleer, een afwijking, een leugen enz. Ik meen, dat een levensovertuiging – gelovig of niet gelovig – zoveel elementen van wil, verstand en gevoel in zich bergt, dat de *waarheid* van een overtuiging anders is dan de waarheid van b.v. een wetenschappelijke theorie. De laatste kan getoetst worden, de eerste maar gedeeltelijk. Gedeeltelijk juist in zoverre als deze zich voor redelijke toetsing leent. Het is uit de verwarring van beide waarheidsopvattingen voortgekomen als men een geloofs- of levensovertuiging integraal als onwaar veroordeelt. Ieder meent, dat zijn overtuiging waar is, anders was het zijn overtuiging niet, maar welke is de reden of zijn de redenen, dat ieder mens meent, dat zijn overtuiging algemene goedigheid heeft en dat, dienengevolge, *alle* andersdenkenden het bij het verkeerde eind hebben?

EEN van de oorzaken is – maar ik geef mijn mening graag voor beter – dat het zich betrokken voelen bij de eigen overtuiging, de gegrepenheid deze expansiezucht kweekt: Wat voor mij van beslissende betekenis is voor mijn leven moet voor iedereen die betekenis hebben. En andere oorzaak, nauw hiermee verbonden, is dat ieder mens zo zwak is blijikbaar, dat hij de steun nodig heeft van het denkbeeld, dat wat hij meent, de beste benadering is van de werkelijkheid. Het is, in mijn ogen, een diepzinnige opmerking van Vestdijk, toen hij zei, dat een der wonderlijkste fenomenen in de menselijke samenleving is de man die *gelijk heeft*. Alleen is het nog ingewikkelder dan Vestdijk meende, omdat hij toch vast overtuigd was van zijn gelijk in deze uitspraak.

Ik hoor het verontwaardigde koor al van Noordenbos c.s., zingend de verontwaardiging over zoveel relativisme, zoveel overtuigingsloosheid. Ik meen dat er één volkomen juist oordeel over de werkelijkheid – waarheid – is maar wie maakt uit wie dat volkomen juiste oordeel heeft?

Ik bedoel allerm minst te betogen dat het nutteloos of onbelangrijk zou zijn om naar waarheid te streven – zoals Nietzsche het oude wijf 'waarheid' liet lopen – maar ik vind het ongemotiveerd dat mensen een bepaalde levensovertuiging, die de hunne niet is, integraal veroordelen. Castelli, in de zestiende eeuw, zei tegen Calvijn, die Servet had laten verbranden: 'Je hebt hem gedood omdat hij de waarheid zei, want als iemand, ernstig zegt, wat hij meent, is dat voor hem waar.' Veroordeelt men een andere levensovertuiging geheel, dan spreek ik van onverdraagzaamheid, naar de inhoud.

Elke overtuiging dan even veel of even weinig waard? Alles verdragen en respecteren? Het antwoord is, vanzelfsprekend: neen. Waar ligt de grens van de verdraagzaamheid? Een fascist, een nationaal-socialist, een antisemiet, een aan-

hanger van de Ku-Klux-Klan b.v., zelfs aangenomen, dat hij oprecht overtuigd is van de juistheid van zijn denkbeelden, dat die bij hem passen, verdraag ik niet, zal ik blijven bestrijden, als het moet met wapenen. De grens van de verdraagzaamheid ligt bij de tolerantie, ligt bij het ontbreken van respect voor de waardigheid van de andere mens dat in de overtuiging van de fascist, de nationaal-socialist, de antisemiet, het lid van de Ku-Klux-Klan besloten ligt.

Een tirannie van de verdraagzaamheid? Ja, om een samenleving te hoeden waarin vrijheid, verdraagzaamheid en respect voor de medemens kan gedijen.

In Noordenbos' beschouwing over het concilie vond ik een grote mate van inhoudelijke onverdraagzaamheid, omdat hij daarin de geloofs-overtuiging van katholieken niet au sérieux nam.

H. BONGER

VERPLICHT VERWEER

IN de ogen van mijn medehumanist blij ik, al mag ik mij dan wel bij de formele verdraagzaamheid rekenen, verstoken van de verdraagzame gezindheid die de humanist haast per definitie dient te sieren. Nu blijf het mij toch altijd nog wat vreemd voorkomen dat mijn katholieke gesprekspartners en vrienden mij mijn intolerantie dan nooit hebben kwalijk genomen en mijn tolerantie niet in twijfel hebben getrokken. Dat ze genoeg zouden nemen met mijn formele tolerantie wil er bij mij slecht in, omdat die vorm van verdraagzaamheid tegenwoordig nauwelijks nog iets betekent. Het argument van Bonger dat dit niet-kwalijk-nemen of in-twijfel-trekken niets bewijst, omdat zij liever contact hebben met scherp formulerende tegenstanders, lijkt mij wat onvriendelijk voor die andersdenkenden en zelfs een gebrek aan eerbied in te sluiten voor hun eerlijke overtuiging – zij zouden dan in hun verkeer met mij iets achter de mouw houden. Het is bovendien een vreemde veronderstelling, dat scherp formuleren onverdraagzaamheid zou impliceren. Ze zouden dit juist op prijs moeten stellen en ze doen dit ook.

In elke discussie van enig belang mag men er geen twijfel aan laten bestaan dat er punten zijn waarover men het ernstig oneens is. Bonger stelt tegenover het scherp formuleren het zoeken naar wat bindt. Als ik het nu eens wat scherp ga stellen, zou ik willen zeggen dat wat bindt reeds ondersteld is, als men gaat discussiëren en dat is het vertrouwen in elkanders integriteit. Ik zie dit als een verdraagzame gezindheid. Pas op die gemeenschappelijke grond kan men elkaar vrijmoedig zijn mening zeggen. Te ijverig zoeken naar wat bindt komt de vruchtbaarheid van een gesprek bepaald niet ten goede.

Het zoeken naar wat bindt heeft ook wel degelijk zin, als het erom gaat gezamenlijk iets te ondernemen en als men dan overlegt over een akkoord of desnoods een compromis waaronder men geen stap verder zou komen tot wat men gezamenlijk onderneemt, terwijl die stap toch bijzonderlijk wenselijk is.

Nu wij zover gekomen zijn dat, zoals Bonger terecht stelt, het er naar uitziet dat de formele onverdraagzaamheid in principe is verdwenen

(Zie verder pag. 5)

(Vervolg van pag. 4)

of aan het verdwijnen is – waarbij ook hij nog wel het nodige voorbehoud zal willen maken – moeten wij in onze tijd ernst maken met die andere vorm van verdraagzaamheid dat ook het geloof naar inhoud door de humanist met eerbied moet worden bejegend. Hoe staat het nu met die inhoud? Als men tegenwoordig spreekt over een crisis in het christelijk geloof in vrijwel alle kerken en als men t.o.v. de rooms-katholieke kerk het met de katholiek Daniël de Lange eens is, wanneer hij schrijft (in *Wending*, april 1966) over 'het Concilie als één grote inhaalles, voor een kerk die de historie van een paar eeuwen verslapen heeft', mag men dan niet met recht verwachten dat er met die geloofsinhoud ook iets aan de hand is? En mag men dan niet, om het met enkele woorden samen te vatten, vaststellen dat wat zich voltrekt in het geloofsleven een verinniging en vermenselijking betekent tegenover het monolithische geloofsblok dat zich als een zware bedreiging stelde tegenover alles wat naar geestelijke vrijheid zweemde en streefde?

Om nog eens Daniël de Lange aan te halen: 'Grondaspiraties van het christelijk humanisme van de 16e eeuw komen weer tot leven; men is zelfs niet bang voor de consequenties die daaruit getrokken zijn door een latere, niet-(meer)-christelijke ontwikkeling: de onvervangbaarheid van de menselijke persoon en haar onaantastbaar recht op ontwikkeling in vrijheid.'

Als het christelijk geloof tendeert in deze richting dan kan het niet anders dan dat in die ontwikkeling veel van wat de rooms-katholieke kerk leerde en voorschreef als een 'instelling die zich nog wel met goddelijk gezag bekleed aanmeldt' – ik citeer mijn door Bonger van een grote mate van onverdraagzaamheid getuigende woorden – zal wegvallen. Het is juist een van de kenmerken van de ontwikkeling in die kerk dat men nu erkent dat veel van wat de kerk als met goddelijk gezag bekleed heeft opgelegd aan de gelovigen, van menselijke, maar al te menselijke oorsprong was. Wat in onze discussie veel meer tot uiting is gekomen dan mijn onverdraagzaamheid is de angstvalligheid van mijn medehumanist om op zere tenen te trappen die er niet zijn.

Een kleine anecdote tot slot. In de trein naar Utrecht ontmoette ik, al enige jaren geleden, een predikant die uit Driebergen kwam waar een gesprek tussen humanisten en christenen was gehouden. Op mijn vraag of die gesprekken interessant en vruchtbaar waren, zei hij: 'Och ja, de sfeer is best, maar die humanisten zijn het te gauw met je eens.' Hij gaf de voorkeur aan een wat duidelijker en scherper discussie.

O. NOORDENBOS

HET fotoboekje *'Eten om te leven'* – uitgegeven door De Arbeiderspers, ter gelegenheid van het jaar van internationale samenwerking – vertelt vele kijkers van de platen en lezers van de sobere tekst méér over het voedseltekort in grote delen van de wereld en de daarmee samenhangende vraagstukken dan dikke boeken vol wetenschappelijke verhandelingen en calorieënstatistieken kunnen doen. Maar het doet niet alleen dat: de goede foto is beter dan wat ook in staat ons het gelaat en de levensgewoonten van onze medemensen, in de zogenaamde ontwikkelingslanden te doen kennen, er ons zelf in te herkennen. De beelden en de tekst van dit goede, instructieve boekje zijn samengesteld door H. A. P. C. Oomen en B. Lawson, ten behoeve van de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand. Sterk aanbevolen!

Filosofisch jaarboek 'Voltaire' verdient humanistische aandacht

BIJ het Szczesny Verlag te München verscheen 'Club Voltaire II. Jahrbuch für kritische Aufklärung'. In dit jaarboek zijn bijdragen gebundeld van eigentijdse schrijvers en filosofen, die zich op een niet-christelijk uitgangspunt baseren. Dit is dan ook vrijwel het enige, dat de 23 medewerkers met elkaar gemeen hebben. 'Club Voltaire II' is dan ook uitsluitend bedoeld als een forum voor de meest verschillende variëteiten van 'kritische Aufklärung'. Er is daarbij geen sprake van een soort pseudo-religie, noch van een bepaald denksysteem. Iedere auteur geeft niet meer dan zijn eigen mening met de hem passende en juist voorkomende terminologie. Men mag hier dus bepaald geen 'humanistische katechismus' verwachten. De verkondigde meningen zijn zeer uiteenlopend en de eventuele overeenkomsten treden niet steeds even duidelijk aan het licht. Uiteraard valt iets anders ook niet te verwachten en dit is allerm minst te betreuren. Het geheel krijgt daardoor een wat polemisch karakter en het zou kunnen zijn, dat dit door de lezers het meest gewaardeerd wordt.

De keuze van de medewerkers is bepaald indrukwekkend. Men vindt er namen als Jean Améry, William W. Bartley, Günter Grass, Helmut Heissenbüttel, Rolf Hochhuth, Walter Kaufmann, Ludwig Marcuse, Kathleen Nott, Ulrich Sonnemann en Gerhard Szczesny, die ook internationaal groot aanzien genieten. Het essay van Marcuse 'Einige Aufklärungen' is zeer voorlichtend. Hij gaat daarbij uit van de verschillen tussen de Duitse en bijvoorbeeld de Franse mentaliteit, wanneer men iets dergelijks tenminste zo algemeen kan stellen. Zijn aantekeningen over De Sade, wiens werk de laatste tijd weer sterker de aandacht trekt, zijn heel opmerkelijk.

'An den Grenzen des Geistes' heet het opstel van Jean Améry. Het is een poging de geesteshouding van de intellectueel in Auschwitz te schetsen. Améry was daar gevangene. Het onderwerp, dat hij hier aansnijdt, wordt door hem op een omzichtige, maar tevens zeer moedige wijze benaderd. De positie van de kritisch ingestelde intellectueel was in de vernietigingskampen zo mogelijk nog wanhopiger dan die van vele andere gevangenen. Vakarbeiders werden, voor zover zij niet direct ter dood werden gebracht, nog wel eens te werk gesteld in het eigen beroep. Voor de intelligentsia lag dit al veel moeilijker. Bovendien eiste het kampleven naast een lichamelijke hardheid het uiterste aan fysieke moed. De intellectueel bleek met deze eigenschappen vaak weinig gezegend. De morele moed, waarover hij beschikte, was dikwijls weinig waard. Ook tegenover het autoriteitsprincipe in het kamp bleek hij niet steeds opgewassen.

Het ontbrak de intellectueel ook aan vrienden en gelijkgestemden. Hij sprak als het ware een andere taal. Ook ontbrak bij hem de hoop op verlossing. Voor de gelovige gevangene, zij het religieus of politiek, lag dit in zekere mate wat anders. Zij hadden tenminste de hoop op een verlossing na de dood of een vertrouwen in een zich wijzigende politieke of militaire machts-

verhouding. Voor de gelovige communist was bijvoorbeeld het gehele nazisme een uitvloeisel van het verworden kapitalistisch systeem. Voor de niet-gelovige of geëngageerde intellectueel lag deze kwestie uiteraard minder simpel. Uitdrukkelijk stelt Améry hierbij, dat de situaties in de diverse kampen onderling zeer verschillen.

VAN ROLF HOCHHUTH is een open brief opgenomen, gericht aan Ladislav Mnacko, waarin hij uiteen zet, waarom hij zijn 'Stellvertreter' voorlopig niet wil vrijgeven voor opvoeringen in Oost-Europa. Zijn redenen kan men voor een goed deel wel respecteren, omdat zij niet ingegeven blijken door een ziekelijk anti-communisme.

De verhouding tussen het eigentijdse denken en het maatschappelijk leven komt duidelijk tot uitdrukking in de bijdragen van Bryan Magee (Politik), Richard F. Behrendt (Gesellschaftliche Dynamik als Aufgabe der Demokratie) en Walter Kaufmann (Ketzerie in der Erziehung). Het essay van Alex Comfort over 'Die nackte Frau' stelt wat teleur. Wellicht is de titel ook wat misleidend. Zijn opvattingen over de – vooral Hindoeïstische – kunstopvattingen komen ons in ieder geval wat steriel voor.

Anders is het met 'Die Angst- und Hoffnungsmacher' van Gerhard Szczesny, waarin hij het tijdperk, waarin wij leven niet 'das Zeitalter der Angst und Hoffnung' zou willen noemen, maar dat van de 'Angst- und Hoffnungsmacher'. Men vindt bij hem een element van een 'terug naar de natuur'. In ieder geval wil hij bijdragen tot een verwereldlijking van de wereld en het lichaam geven wat des lichaams is.

Ongetwijfeld doet men de andere auteurs als Bartley, Feigl, Von Cramer en Sonnemann onrecht door niet nader op hun werk in te gaan. Zeker is, dat ieder opstel een nadere bespreking zou verdienen, dat het jaarboek ook in de kringen van de Nederlandse humanisten een grotere aandacht waard is.

Martin Mooij

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger

Redactieraad: mr M. Rood-de Boer, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof P. W. van der Vliet

Redactiesecretaris: J. van Straten, Goethelaan 73 Utrecht, telefoon 030 - 3 15 63

Administratie, abonnementen en advertenties: postbus 114, Utrecht, telefoon 2 46 41; postgiro 30 49 60 c.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10.—, losse nummers f 0,30

Een Tsjechische satire op communistiche bureaucratie

ZELDEN maken we kennis met toneelstukken vanachter het ijzeren gordijn vandaan. De studenten, en sinds kort ook de Toneelgroep Studio, hebben ons al eens laten zien wat er na de 'dooi' in Polen gespeeld kon worden: politieke satires van Mrozek, die heel geestig bleken, maar wel moesten worden geplaatst in de atmosfeer van een communistisch geregeerd land om er de zwaarte van aan te voelen. De Nederlandse Comedie biedt ons nu een blik op het hedendaagse toneel uit de communistische landen met de opvoering van 'Het rondschrĳven' van de Tsjech Vaclav Havel.

Hier blijkt hetzelfde te gelden als voor de Pool, met dat verschil dat Mrozek geestiger en vooral ook korter van stof is. Maar ook in 'Het rondschrĳven' kan men de draagwĳdte van de politieke strekking eigenlijk pas bevroeden wanneer men zich de omstandigheden indenkt van het land waarin dit stuk werd geschreven. Havel gaat een soort van bureaucratie te lijf, die voor een westerse maatschappij zo onvoorstelbaar is, dat bij een vertoning voor een Nederlands publiek de bodem onder het stuk wegvalt. Alle bureaucratie is gefundeerd op de angst, ook bij ons. Maar daarginder is de angst nog aanzienlijk reëler: de rigoureuze, starre opvattingen van het communistisch socialisme doordringen ook de burelen en kantoren. De ook bij ons nog altijd aanwezige vrees voor de meerdere en het baantje wordt daar nog eens overkoepeld door het heilig ontzag voor de maatschappijleer. De mensen leren zich te bewegen als wild in een reservaat, voortdurend uit op lijfsbehoud, maar binnen de perken en buiten schot zich zoveel mogelijk veroorlovend.

Het 'rondschrĳven' bereikt een directeur van een groot kantoor. Het bevat onleesbare letters: een nieuwe, wetenschappelijk gefundeerde taal, ontdaan van de emotionaliteit van de normale spreektaal, ontdaan van misverstanden en dus zeer efficiënt. Als in een Kafkaverhaal staat de directeur buiten dit nieuwe idioom, dat buiten zijn voorkennis is ingevoerd. Als hij tracht te achterhalen wat de missive bevat, stoot hij zijn hoofd. Het vertaalbureau mag pas vertalen als het daartoe een vergunning krijgt. De vergunning krijgt men pas wanneer een andere instantie daartoe strekkende gegevens verkrijgt. Deze gegevens krijgt men pas, wanneer er een vertaling is.

De onderdirecteur maakt gebruik van de situatie voorgevend dat hij alles van het idioom afweet. Hij ruilt met de directeur van plaats, na enige chantage, en ontslaat hem tenslotte zelfs. Ondertussen maken we absurde lessen mee in de nieuwe taal, het 'ptydepe', die tot de beste scènes van dit stuk behoren. De ironie ligt er

dik bovenop. Wanneer bijvoorbeeld de directeur eindelijk van een lief meisje gedaan krijgt dat ze tegen haar instructies in de boodschap voor hem vertaalt, blijkt er een opdracht in te staan om het 'ptydepe' zo snel mogelijk uit te bannen... Met deze wetenschap bemachtigt de directeur zijn zetel weer. Het meisje wordt door de onderdirecteur op grond van haar overtreding ontslagen. De directeur treedt niet voor haar in het krijt, want al is 'ptydepe' inmiddels verworpen, een overtreding blijft een overtreding en bovendien meent de directeur geen enkel risico te mogen nemen nu hij zich heeft voorgenomen 'als een jongen geheel opnieuw te beginnen' om eerlijk orde op zaken te stellen. Maar dan arriveert er een nieuw rondschrĳven, dat een weer geheel nieuwe kunstmatige taal aanbeveelt, beter dan het 'ptydepe' en er vooral op gericht om de chaos te bestrijden die door de eerste kunstmatige taal is ontstaan.

Havel heeft geleerd van de westerse absurdisten op het toneel. Het grote verschil is, dat die het absurdisme gebruiken om de menselijke conditie en daarmee het individuele menselijke onvermogen te signaleren. Onvermogen tot onderlinge communicatie, onvermogen tot zinvol handelen, onvermogen om respectabel te leven zelfs. Bij Havel gaat het in de eerste plaats om een sociaal conflict, om een poging zich te onttrekken aan een politieke dictatuur. De in zijn stuk gesmede aanval op het regiem is niet mals. Letterlijk zegt de directeur op een moment als hij zijn eigen generatie overziet: 'De beste jaren van ons leven hebben we in dingen geïnvesteerd, die het niet waard waren en we hebben zolang over de Grote Opdracht gesproken tot we totaal vergeten waren werkelijk iets groots te verrichten.'

En even tevoren legt hij een typische communistische 'zelfbeschuldiging' af, hier geheel belachelijk gemaakt. Typend is ook dat aan de zijde van de intrigerende onderdirecteur een louché type gaat, dat slechts antwoordt met ja- of nee- knikken danwel de schouders ophaalt, maar in wezen kennelijk de dienst uitmaakt. Het stuk zit vol met dit soort verwijzingen. Voor ons zijn dat vaak karikaturen, voor het Praagse publiek zijn het waarschijnlijk niet mis te verstane, zeer werkelijke symbolen uit zijn eigen maatschappelijke bestaan. Er zit al zoveel afstand tussen Praag en Nederland dat wij anders tegen dit stuk aankijken en ons er niet werkelijk bij betrokken voelen. We kunnen, nadenkend, respect opbrengen voor de kennelijke durf, maar missen de mogelijkheid om ons te identificeren, zoals dat ons wel mogelijk is bij die andere Praagse held 'K', van Kafka, of desnoods bij nog een Praags fenomeen 'De soldaat Schweik'. Van beide figuren steken er in de directeur van Havel elementen, maar er is hier geen sprake van een persoonlijke tragedie, of, zoals bij Schweik, van een persoonlijke verzetshouding. De directeur staat voor een geheel volk, dat een elementair deel van de vrijheid ontbeert – dat is een soort vrijheid die nog ver ligt van de vrijheid waarover wij in het westen ons kunnen veroorloven ons druk te maken, de vrijheid bijvoorbeeld

waartoe we 'gedoemd' zijn, om maar eens iemand aan te halen.

Van dit stuk blijven er voor ons voornamelijk een paar heel gekke scènes over en voorts is er natuurlijk de curieuze ervaring een stuk te zien uit die totaal andere maatschappelijke sfeer. Voor een gemiddeld toneelpubliek zal dat wel te weinig blijken te zijn, vrees ik voor de Nederlandse Comedie.

De spelers doen het uitstekend, vooral Wim v. d. Brink, die de directeur heel menselijke trekjes bezorgt. Henk van Ulsen vervangt de zieke Hans Boswinkel en speelt de adjunct-directeur messcherp. Jules Croiset zorgt voor kostelijke minuten als de krankzinnige fanatieke leraar in 'ptydepe'. Elisabeth Hoytink zet een manlijk communistisch 'wijf' neer, waartegenover Ineke Swanenfelt heel ontwapenend het lieve meisje Marie speelt. Peter van der Linden knikt ja en nee in de rol van de schaduwend zwijger, maar is me toch niet sinister genoeg. Verder ziet men Lo van Hensbergen, Jacques Commandeur, Jan Hundling, Dick Swidde, Bruni Heinke en Floor Koen, die de bijrollen behoorlijk vullen.

Vertaler A. de Swaan vond niet altijd de goede woorden en Henk Rigters kon in zijn regie een zekere verwardheid niet voorkomen, vooral niet tijdens de changementen bij open doek. Daarbij worden opdringend luide muziekjes gespeeld. Waarom niet de 'Internationale' op typewriters of zo iets?

ADRI LAAN

Stichting Huisvesting Bejaarden groeit snel

De Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden is een van de snelst groeiende leden der humanistische 'familie'. Dit blijkt uit het jaarverslag over 1965, dat kortgeleden is verschenen. Aan het einde van het stichtingsjaar 1960 telde de Stichting 1292 contribuanten, eind 1965 was dat aantal al 4992: in zes jaar tijd dus een toeneming met 386 procent! Laco- niek deelt het bestuur mee, dat 'voor 1966 een verdere belangrijke groei (kan) worden verwacht'.

Eén tehuis voor buitenkerkelijke bejaarden is reeds sedert 1949 in gebruik, namelijk het A. H. Gerhardhuis in Amsterdam-West. Drie andere tehuizen zijn in aanbouw: in Den Haag (Coorn- herthuis), Hoorn en Schiedam. Namen zijn voor deze twee tehuizen nog niet gekozen. Verder bestaan er plannen – waarvan sommige in een ver-gevorderd stadium – in Alkmaar, Amers- foort, Amsterdam ('Prof. mr. dr. Leo Polak- stichting' en 'Eduard Douwes Dekkerstichting'), Dordrecht, Haarlem ('Reinaldahuis'), Hilver- sum, Leiden ('Rijnland'), Middelburg ('Jacob Roggeveenhuĳs'), Nijmegen, Rheden ('H. A. Lo- rentzhuĳs'), Utrecht, Wageningen, Zaandam ('Erasmushuis') en Zeist, terwijl er plannen tot oprichting van een stichting in voorbereiding waren – of wellicht inmiddels al gerealiseerd – in Apeldoorn, Assen, Gouda, 's Hertogenbosch, Leeuwarden, Terneuzen, Wildervank, Winters- wijk en Zutphen.

Voor hen, die meer willen weten over doelstel- lingen en van contributie van de Stichting ver- melden wij, dat haar adres is Slotermeerlaan 1, Amsterdam-West. Telefoon: 020 – 13 93 65, giro: 55 75 01.

Lezingen voor de radio

Zondag 29 mei VARA 9.45 uur: G. Stuiveling
over H. G. Cannegieter.

Zondag 5 juni VARA 9.45 uur: E. Happé 'Al-
weer het weer'

AVONTUREN MET KINDEREN

'HEITJE voor een karweitje,' werd er door het microfoontje gezegd, want als je in een flat vierhoog woont, verloopt het contact met degenen daar diep omlaag via zo'n elektrisch spreekbuisje...

Ik was op deze boodschap niet voorbereid en bepeinsde wat ik de knaapjes kon laten doen, want zo maar wegsturen zou natuurlijk volkomen verkeerd zijn. 'Kom maar boven,' riep ik dan ook, 'ik bedenk wel iets...' Omhoog kwamen twee figuren, de ene in uniform van padvinder, de ander als gewoon burgerjongetje. Het padvindertje schatte ik op een jaar of acht, zijn begeleider zeker op twaalf. De jongste bekeek me koelschattend en vroeg alleen maar: 'en?' De oudste voegde daar, geheel overbodig overigens, aan toe: 'en wat heeft u voor ons te doen, mevrouw?'

Mijn oog viel op een hoge stapel kranten en ik zei: 'als jullie die kranten eens meenamen, geldt dat ook voor een karweitje!'

'Zeker,' sprak de padvinder, maar de oudste voelde zich weer geroepen aan te vullen: 'o ja, dat vinden we heus best hoor!'

De kleine bekeek de krantenstapel kritisch en merkte tegen zijn vriendje op: 'nou, pak maar op, hè!'

Zijn toon en zijn blik hadden iets van de geboren leider en warempel, de oudste begon zoet de stapel op orde te leggen. Ondertussen haalde de jongste het boekje met zegeltjes uit zijn zak, waarin ik moest schrijven wat hem opgedragen was. 'Heb je zelf een potlood of zo?,' vroeg ik. Weer die koele wat geringschattende blik en

zonder een woord reikte hij me een ballpointje over. 'En,' informeerde ik, 'wat heb je vandaag nu allemaal al moeten doen en wat heb je opgehaald?'

Vóór de kleine iets kon zeggen, begon de grootste op te dreunen wat voor karweitjes er geweest waren, maar de jongste zei: 'Ach jong, dat kan die mevrouw toch zelf ook wel zien in me boekje...' Het was inderdaad zo. 'Maar hoeveel je verdiend hebt, dat lees ik hier zo gauw niet,' zei ik.

'Een gulden of zes,' antwoordde de padvinder. 'Ja mevrouw, geweldig hè, wel zes gulden al mevrouw,' weer die oudste. Weer die koele blik van de kleine. 'Neem jij die kranten nou maar,' zei hij.

De grote waagde: 'Het zijn er wel veel, kijk dit stapeltje laat ik voor jou liggen.' Zo'n stuk of zes bleven achter. Ik wachtte wat de padvinder doen zou.

'Ik kan die kranten niet dragen, dat zie je zo, ik moet toch zeker me boekje eerst goed opbergen.'

Met een zucht vol begrip voor de noden van de ander, pakte de grootste ook de resterende kranten bijeen. 'We werken hard mevrouw,' riep ie nog tot afscheid en begon aan de afdaling. 'Ja, lopen nou maar,' beval de kleine en liep zijn vriendje kalmpjes achterna. Op de eerste overloop bleef-ie nog even staan, groette met twee vingers aan zijn petje en vervolgde zijn weg...

Worden leiders geboren of gemaakt? En hoe zit het dan met hen die voor ze moeten werken?

D. R.—E.

In Rekenschap: gelovigen over humanisme

HET maartnummer van de dertiende jaargang van *Rekenschap* staat in het teken van het 20-jarig bestaan van het Humanistisch Verbond. Een aantal christengelovigen van diverse pluimage schrijven wat zij over het H.V. denken.

Het nummer opent met een artikel van prof. H. Berkhof, getiteld *De beperktheid van het humanisme*. Die beperktheid zou dan gelegen zijn in het feit, dat 'veel menselijks gewoonweg vreemd is' aan het humanisme. Dat veel menselijks is dan 'de godsverhouding als dominerende existentieel' zoals b.v. bij Augustinus, Luther, Pascal, Kierkegaard e.v.a. Het zou dan, in Berkhofs ogen, een gebrek of een beperktheid zijn, dat het humanisme deze 'dominerende existentieel' niet bezat. Deze redenering nu ontgaat mij ten enen male. Als het humanisme deze 'Godsverhouding als dominerende existentieel' wel kende zou het geen humanisme zijn, maar een variant van het christelijk geloof. Dat het humanisme 'krachtens zijn uitgangspunt' geen deel heeft aan schuldbesef, mystiek en bevinding, toekomstgerichtheid is een gratuite bewering, alsof mystiek pas echt is als deze Godsmystiek is. Berkhof schrijft: 'Als ik niet gegrepen was door de boodschap van de Bijbel, was ik waarschijnlijk zelf humanist geweest.' Deze mededeling zegt alleen dat de schrijver, prof. Berkhof, geen humanist is en dat mag als bekend worden verondersteld. Als hij er mee bedoelt dat de bijbelse boodschap bij het menszijn hoort en dat in het horen naar de boodschap de mens pas volledig mens is, dan miskent hij het wesen van het humanisme, dat een volledig mensbeeld bezit en dan is zijn opmerking, dat het humanisme een vorm is van 'natuurlijk denken' over de mens, vreemd. Ik dacht, dat de achttiende eeuw met de natuurlijke religie ver achter ons lag.

Het artikel eindigt met deze merkwaardige maar voor mij volstrekt duistere passage:

'God werd mens — dat is mijn 'humanisme'. Hij werd een gekruisigde — dat is mijn 'nihilisme'. Hij stond op als eersteling van een nieuwe wereld — dat is mijn 'marxisme'. Dáárom boeit het humanisme mij zo en meen ik tóch dat veel menselijks er vreemd aan is gebleven.'

Dr. J. M. M. de Valk schreef een bijdrage 'Waarom ik mij geen zorgen maak over de humanisten'. Het stuk geeft blijk van een ruime, moderne opvatting, zoals die bij katholieken veelvuldig te vinden is.

Drs. P. de Jong, directeur van het bureau van de Bond der Ned. Diakonessenhuizen, schreef een bijdrage *Een rand-christen over het Humanistisch Verbond*. Het 'nieuw-gestitueerde christendom en daarmee ook het nieuw gesitueerde Humanisme (kunnen) elkaar in de geseclariseerde wereld van morgen en overmorgen bekritisieren, aanvullen en aansporen'.

Drs. P. Bordewijk filosofeert in een helaas niet overal helder en begrijpelijk artikel over de zin van het leven en het nihilisme. Het is een pleidooi voor zo min mogelijk vaste uitgangspunten, voor een 'vrijzinnig humanisme' tegenover een 'orthodox humanisme', zoals dat tot uiting komt in de beginselverklaring.

Drs. G. C. de Haas uit een aantal kritische opmerkingen aan het adres van het moderne humanisme. Bij de huidige fenomenologen en antropologen treft schr. bijna uitsluitend protestanten en katholieken aan. 'Waar is de humanistische inbreng in de zoektocht naar de menselijkheid van de mens?' vraagt de schr.

Aurora

heeft nu ook een groeiende verzekering voor uitvaartkosten

Deze "Aurora-groepopolis" is een verzekering waarbij het aanvankelijk verzekerde bedrag met 2% per jaar stijgt, terwijl de premie onveranderlijk is.

Vraag informatie bij

n.v. Levensverzekeringsmaatschappij

Aurora

Stadhouderskade 12, Amsterdam

Dr. A. L. Constandse schreef een bijzonder interessant artikel *In het perspectief van de tijd*, waarin hij de geschiedenis van het H.V. in een breed perspectief beschouwt en de nadruk legt op de oorzaken van het karakter van het H.V. De nieuwe redactiesecretaris P. Spigt bewerkte drie radiotoespraken in de rubriek *Geestelijk Leven* uitgesproken tot een samenhangend geheel *Drie kanten van humanisme. De verleiding van het wonder, Misschien is niets geheel waar...* en *Beschikbare mensen*.

Het nummer eindigt met een bespreking van de dissertatie van dr. W. van Dooren over *Het totaliteitsbegrip bij Hegel en zijn voorgangers*, door O. D. Duintjes en een bespreking door prof. Thoenes van het proefschrift van dr. A. J. Wichers *De oude plattelandsbeschaving*, beide lovend. P. Spigt sluit het nummer met *notities van een lezer*, waarin hij persoonlijk, los en wars van geleerdheidsvertoon een paar recente romans en biografieën — o.a. van Mozes Herzog — kort bespreekt.

B.

Op het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond is plaats voor een

Boekhoudkundige kracht

Vereist: MULO-opleiding
praktijkdiplooma boekhouden
diploma M.B.A. en enige praktijkervaring
strekken tot aanbeveling.

Deze functie biedt de geschikte kandidaat goede
vooruitzichten.

Vakantietoelage 6%.

Met de hand geschreven sollicitaties, onder opgave
van verlangd salaris, te richten aan Humanistisch
Verbond, Postbus 114, Utrecht.

ANNONCES

Oudere dame te A'dam, met mooie
auto en rijbewijs, middelb. ge-
schoold en met veelz. belangst.,
zoekt rel. met geestverwante die c.q.
prijs stelt op het gebruik van die
auto m. chauffeuse, tegen redel.
verg. Br. onder no. 26 aan buro
M. & W.

Comfort. (o.m. douche, st. aanr.,
koelk., w/k str. w., oliest., t.v.).
Stenen vak.huisje, in intiem Fries
badplaatsje (aan viswater). 1966 ge-
reedgek. Weg. hoge bouw. v. en-
kele fam. te huur. Inf. 'Huize Da-
nalan', Valkenswaard, tel. 04991-
25 48.

Nederlandse familie, wonende te
Brugge, België, biedt logies aan met
of zonder pension.
Inl. mevr. A. Schot-Breve, Schaar-
straat 92, Brugge, tel. 37048.

Dienstweigering

Het Centraal Vredesbureau van de kerkelijke en buitenkerkelijke
vredesbeweging houdt reeds sinds 1947 iedere dinsdagavond op het
adres Singel 452 te Amsterdam voorlichtings- en gespreksbijeenkom-
sten betreffende de Wet Gewetensbezwaarden Militaire Dienst.

U bent van harte welkom!

Voorz. C. Inja, Nic. Beetslaan 10, Baarn, tel. 38 37.

Secr.: A. Jongkind, Weteringkade 129, Den Haag, tel. 83 41 69.

Penn.: S. Kaper, Oranjestraat 62, Zaandam, tel. 6 57 69.

Lid: H. Lankhorst, Strandvlietlaan 9, Ouderkerk a/d Amstel.

BEVRIJDEND HUMANISME

door H. Lips

U kunt deze pocket tegen de prijs van f 3,90 bestellen bij het
Humanistisch Verbond, Postbus 114 - Oudegracht 152 te Utrecht -
Giro 30.49.60.

Zojuist verschenen:

20 jaar Humanistisch Verbond

Deze brochure, die ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan werd
geschreven, geeft een beknopt en duidelijk overzicht van alle aktivi-
teiten en gebeurtenissen.

Prijs f 2,90

Bestellingen:

Humanistisch Verbond
Oudegracht 152
Postbus 114
Utrecht

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,

wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het maartnummer o.a.

P. de Jong: Een randchristen over het H.V.

J. M. M. de Valk: Waarom ik mij geen zorgen maak over de
humanisten.

P. Spigt: Drie kanten van humanisme.

Folder op aanvraag

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

HUMANISTISCHE STICHTING

SOCRATES

Postbus 114, Utrecht

Giro 58 22 93

Lijst van boeken en brochures

verkrijgbaar bij het

Humanistisch Verbond

postbus 114, oude gracht 152 utrecht, telefoon 030-2 46 41

postgiro 30.49.60

Zojuist verschenen

INVLOEDRIJEN

Deze brochure bevat een verzameling van reeds gepubliceerde ar-
tikelen in het Woord van de Week over enkele belangrijke figuren,
die, in de loop der eeuwen, de humanistische gedachten naar voren
hebben gebracht. De uitgave is verlucht met foto's en tekeningen.

U kunt deze bestellen door storting of overschrijving van f 4,75 op
postrekening nummer 30.49.60 t.n.v. het Humanistisch Verbond,
postbus 114, Utrecht.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** op-
gericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij
het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner
zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels
insluiten.